

TÜRK EKONOMİSİNDE FİRMA ÖLÇEĞİ VE PİYASA REKABET DÜZEYİ

Yrd.Doç.Dr. Murat DOĞANLAR
Çukurova Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Metin TOPRAK
Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Özet

Bu çalışma Türkiye ekonomisi için çeşitli sektörlerde yer alan özel ve kamu firmalarının yapısını analiz etmeyi hedeflemektedir. Elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Çeşitli ekonomik göstergeler göz önüne alındığında, özel sektör firmaları kamu kuruluşlarından daha üstün durumdadırlar. Piyasalar birkaç büyük firmanın etkisi altındadır ve piyasalarda rekabetten uzak ve oligopolistik bir yapının varlığı gözlemlenmektedir. Ayrıca firmaların borçlanma yoluyla finansman tekniğini tercih etmeleri, firmaların faiz giderlerinin artmasına neden olmaktadır.

Giriş

1980'li yıllara kadar devletin gerek ekonomik ve sosyal altyapı yatırımlarında, gerekse özel sektöre rakip olacak şekilde piyasada fiyatı oluşan mal ve hizmet üretiminde önemli bir rol oynamasının, Türkiye'de kapitalizmin önemli bir gecikmeyle dünyadaki trendin arkasından gitmesinde etkili olduğu söylenebilir. Dünyada 1970'li yılların başından itibaren reel ve finansal serbestleşme uygulamaları gündeme gelmiştir. Ancak Sovyet Blokundaki serbestleşme veya çözülme uygulamasının 1990'lı yıllarda ivme kazandığı düşünülürse, Türkiye'nin konumu serbestleşme programını uygulamada öncü ülkelerle gecikmiş ülkeler arasında bir yerdedir.

1980'li yıllara kadar ekonomideki egemen konumundan dolayı kamu kesimi firmaları bütün ekonomi bağlamında temel girdi sağlayıcıları oldukları için, bu firmaların karşılaştıkları darboğazlar özel kesimde de şiddetli olarak hissedilmekteydi. 1980'li yıllarda izlenen politikalar sonucu, bugün devletten bir ölçüde bağımsızlaşmış bir ekonomiden söz etmek mümkündür. Bu gelişmeyi sadece "ekonomi" ile sınırlı tutmak da gerekmez; sivil örgütlenmeler bir çok toplumsal alanda önemli işlevler görmeye başlamışlardır. Edebiyatın, sanatın, çevre sorunlarının, kadın sorunlarının, insan hakları sorunlarının, ahlaki ve dini örgütlenmelerin devletten özgürleşmesi ve bir ölçüde uluslararası boyutlar kazanması, ulusal politikaların etkenlik derecesini de önemli ölçüde sınırlamış görünmektedir.

Türkiye'de uygulanan serbestleşme politikalarının uluslararası bağlamı da içermeye başlaması, 1980'li yılların sonlarına rastlar. Bir yandan sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, diğer yandan gümrük birliğiyle mal ve hizmet hareketlerinin serbestleşmesi, ekonomik aktörler içinde belki de en önemlisi olan firmaların üretim,

fiyatlama, finansman, nakit yönetimi ve stoklama kararlarını da yeni yöntemlerle yeniden belirlemesini gerektirmiştir.

1980'li yıllara kadar kapalı ve baskılanmış piyasalarla çalışan Türk ekonomisi, kuşkusuz 1990'lı yılların ortalarına gelindiğinde, dönem içindeki gelişmeler sonucu önemli değişimlere tanık olmuştur. Menkul kıymetler borsasının kurulması, faiz serbestisi, serbest döviz ticareti ve döviz üzerine her türlü işlemin yapılması, büyüyen dış ticaret ve yabancı doğrudan ve portföy yatırımlarının artışı gibi gelişmeler, firma yapıları üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur.

Türkiye'de tek düzen muhasebe sisteminin dahi yakın bir geçmişinin bulunması, paralel ekonominin halen önemli bir boyutta olması, devletin veya mesleki kuruluşların profesyonel tarzda veri derleme ve yayımlama geleneklerinin bulunmayışı gibi faktörler nedeniyle, firmalar bazında mikro düzeyde ekonomik karşılaştırmalar yapmak bir yana; verilerin sık sık revize edilerek "güncel" hale getirilmesinden dolayı, ulusal ekonomi bakımından da makro bağlamda akademik çalışma yapmak oldukça zahmetli olmakta ve o derecede de eksik ve kusurlu bulgulara maruz kalabilmektedir.

TCMB'nin son bir kaç yıldır sektör bilançolarını işleyerek yayımlamaya başlaması kuşkusuz çok yararlı bir gelişmedir; ancak, verilerin her yıl yenilenen yayımlarda değiştirilmesi ve yayımların yine her yıl sadece "üç" yıllık verileri kapsamaması önemli güçlükler doğurmaktadır. Oysa mümkün olduğunca zaman serilerinin oluşturulması ve birlikte yayımlanması özellikle karşılaştırma yapma ve gelişim trendini görebilme bakımından önemli yararlar sağlayacaktır.

Bu çalışmada, TCMB'nin yayımladığı ve yıllara göre değişen 3 bin ile 10 bin arasında firmayı kapsayan veriler bir kısım hesaplamalar ve gösterimlerle yorumlanmaktadır. TCMB'nin "Sektör Bilançoları" başlığını taşıyan yayımı iki ciltten oluşmakta; birinci cilt imalat sektörüne, ikinci cilt ise imalat dışı sektörlerle ait firma verilerini kapsamaktadır. Bu çalışmada, bir bütün olarak bütün firmalara ait genel çözümlerinin yanısıra, imalat sanayii firmaları için de bazı ek çözümler yapılmıştır.

Aşağıda ele alınan çalışmanın kapsamı ve sınırlılıkları ile ilgili açıklamalar, TCMB'nin ilgili yayımlarına dayanmaktadır.

Çalışmanın Kapsamı

İlk kez 1992 yılında, 3000 firmanın 1989-1991 dönemine ilişkin bilançoları ve gelir tabloları sektör bazında birleştirilerek, sektör profilleri çıkarılmıştır. 1993 yılında veri tabanı genişletilerek firma sayısı 7634'e çıkarılmıştır. Bazı yeni sektörler programa alınırken, bazı sektörlerde de alt sektör ayırımına gidilmiştir. 1995 yılında firma sayısı 9295'e çıkarılırken, sözkonusu firmalar 14 ana sektör ve 24 alt sektör itibarıyla değerlendirmeye alınmıştır. Firma sayısı 1997 yılında 9302, 1998 yılında da 7445 olarak alınmıştır.

İmalat sanayii alt sektörleri ile birlikte, gerek sayı gerekse hacim olarak bütün firmalar bazında toplamın yarı ağırlığına yakın bir paya sahip olduğundan, TCMB'nin hazırladığı sektör bilançoları imalat sektörü ve imalat dışı sektör olarak iki cilt halinde yayımlanmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Ana Sektörler İtibariyle Firmaların Sayısal Dağılımı (1998,%)

İmalat sanayii	45.6
Ticaret	22.0
İnşaat	12.6
Taşımacılık, depolama ve haberleşme	4.2
Otel ve restoranlar	3.9
Finansal aracılık	3.6
Madencilik ve taşocakçılığı	2.6
Emlak komisyonculuğu, kiralama ve işletme hizmetleri	1.9
Tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık	1.4
Sağlık ve sosyal hizmetler	0.7
Eğitim	0.6
Elektrik, gaz ve su kaynakları	0.5
Diğer toplumsal ve kişisel hizmetler	0.4
Toplam	100.0

Merkez Bankası her yıl yayımladığı sektör bilançolarında üç yıllık verileri birlikte sunmaktadır. Dolayısıyla her bir yayım kapsadığı firma sayısı itibariyle diğerlerinden farklı özellikler taşıyabilmektedir. Örneğin 1996 yılı farklı yıllarda yayımlanan iki ayrı yayımda yer almakta, ancak yayımlardan birinde 9302 firma, diğerinde ise 7445 firma sözkonusu olmaktadır. Bu da 1996 yılına ilişkin verilerin farklılaşmasına yol açan en önemli nedenlerden olmaktadır.

1990-91 döneminde ele alınan firmaların yüzde 43'ü imalat sanayiinde faaliyet gösterirken, 1992-94 döneminde firmaların yüzde 42'si, 1995-98 döneminde firmaların yüzde 45'i imalat sanayiinde faaliyet göstermektedir. 1995-97 aralığı için Merkez Bankası 9302 firmayı inceleme kapsamına almış; ancak 1996-98 döneminde firma sayısı 7445 ile sınırlandırılmıştır. Toplam firmalar bağlamında 1990-98 dönemi için, çalıştırdıkları eleman sayısına göre özel sektör firmaları küçük ve orta ölçekte, kamu firmaları ise orta ve büyük ölçekte yoğunlaşmaktadır. İmalat sanayiindeki 7445 firmada 1998 yılı verilerine göre, çalışanların yüzde 24.9'unu küçük ölçekli, yüzde 29.4'ünü orta ölçekli ve yüzde 45.7'sini büyük ölçekli firmalar istihdam etmektedir. 7445 firmanın 5247'si (yüzde 70'i) küçük ölçekli, 1616'sı (yüzde 22) orta ölçekli ve 582'si de (yüzde 8) büyük ölçeklidir.

1996-98 döneminde imalat sanayiini oluşturan 7445 firmanın yüzde 64'ü (4764 adet) anonim şirket, yüzde 0.8'i holding (58 adet), yüzde 27'si (2036 adet) limited şirket,

yüzde 4'ü (323 adet) şahıs firması, yüzde 2'si (158 adet) kollektif şirket, yüzde 1,1'i (84 adet) kamu kuruluşu ve yüzde 0.2'si (16 adet) de adi komandit şirket ve kooperatiften oluşmaktadır. Dolayısıyla, incelemeye tabi tutulan firmaların ağırlıklı kısmının (yüzde 94 dolayında) sermaye şirketlerinden oluştuğu söylenebilir. Ayrıca kamu kuruluşlarının sayı itibarıyla kayda değer bir büyüklükte olmadığı da kaydedilmelidir. Kamu kuruluşlarının sayısal olarak büyüklükleri sınırlı olmasına rağmen istihdamda egemen konumları sözkonusudur. 7445 firmanın toplam istihdamı içinde kamu kuruluşlarının payı yüzde 53.2'dir.

Net satış kriterine göre küçük ölçekli firmaların payı yüzde 4.5, orta ölçekli firmaların payı yüzde 11.8 ve büyük ölçekli firmaların payı ise yüzde 83.7'dir. İstihdamın ölçeğe göre dağılımı dikkate alındığında, net satış kriterine paralel bir eğilim gözlenmektedir. İstihdamın yüzde 46 dolayındaki bir kısmının toplam firma sayısının yüzde 8'ini oluşturan büyük ölçekli firmalara ait olduğu görülmektedir. Bu göstergeler ekonomide oligopolistik bir eğilimin olduğunu göstermektedir. Nitekim aktif toplamı ve özkaynak kriterleri bağlamında da aynı eğilimin desteklendiği söylenebilir. Bu özellikler imalat sanayii firmaları bakımından da farklılık göstermemektedir. Benzer bir yoğunlaşma Türk bankacılık sisteminde de gözükmektedir. 1998 verilerine göre, bilanço büyüklüğü bakımından kamusal sermayeli 4 bankanın sistem içindeki payı yüzde 36 dolayındadır. Bankaların sayısal ağırlığıyla orantılı olmayan bu oran dolayısıyla, kamu bankalarının sistemi yönlendirmede büyük bir etkenliklerinin olduğu görülmektedir.

TCMB'nin "Sektör Bilançoları" yayımında, bilançoların değerlendirilmesinde veriler Avrupa Birliği ülkelerinde kullanılan NACE¹ sektör sınıflamasına tabi tutulmuş ve her sektörün kimliği, bilançosu, gelir tablosu, yapısal analiz tablosu, fon akım tablosu, oranlar tablosu ve kartiller tablosu çıkarılmıştır. Firma kimliği bölümünde firmanın TCMB veri bankasında ticaret siciline göre düzenlenmiş kodu, ticaret ünvanı, adresi, hukuki statüsü, beyan sayısı, varsa dahil olduğu grup, faaliyet gösterdiği ana ve alt sektörler ile sektördeki firmalar içinde aktif büyüklüğüne göre kaçınıcı sırada olduğu konusunda bilgiler yer almaktadır. Yapısal analiz tablosunda, firmanın ve yer aldığı sektörün bilançolarının aktif, pasif ve özsermaye yapıları yer almaktadır. Oranlar tablosunda, firmanın likidite, finansal yapı, faaliyet ve karlılık oranları verilmektedir.

Verilerde Sınırlılıklar

-Firma bilançoları teknik anlamda konsolide edilmemiş, sadece birleştirilmiştir. Bu nedenle iştirakler ve karşılıklı borç ve alacak ilişkilerini gösteren çeşitli hesaplarda çift sayım olasılığı vardır. İnceleme kapsamına alınan firmalar içinde küçük bir sayıyı oluşturan kamu kuruluşlarının büyük ölçekli olmaları nedeniyle yer aldıkları sektörlerin analiz sonuçlarını etkiledikleri görüldüğünden, buldukları sektörde kamu ve özel ayırımına gidilmiştir. Bir kısım firmaların yatırım, katma değer, dış ticaret, döviz

¹ NACE: NOMENCLATURE GENERALE DES ACTIVITES ECONOMIQUE DANS LES COMMUNAUTES EUROPEENNES

alacakları ve borçları gibi bilgileri vermemeleri bazı analizlerin hiç yapılmamasına, ana hesapların ayrıntılarının verilmemesi de yapılan analizlerin etkilenmesine neden olmuştur.

-Kar dağıtım tabloları bazı firmalarca doldurulmadığından, ödenen temettüler saptanamamış, bu nedenle, fon akım tablolarında ödenen temettü rakamları gösterilmemiştir.

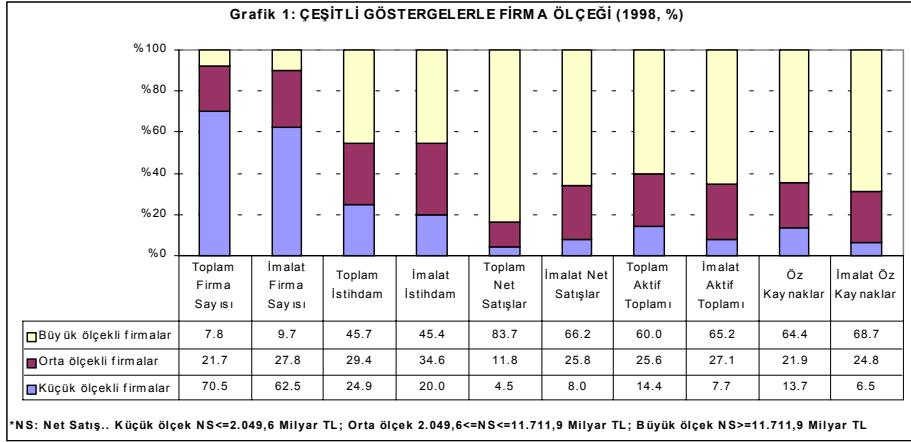
-Net kar, vergi öncesi kar, faaliyet karı ve brüt satış karı gibi kalemlerin negatif değer aldığı durumlarda karlılık oranları hesaplanmamıştır. Bir kısım firmaların yıl içinde yeniden değerlendirme artış fonlarından sermayelerine yaptıkları aktarmalar izlenemediğinden bu fonlarda gerekli düzeltmeler yapılamamıştır.

-Tek düzen muhasebe planı uygulamasıyla önceki yıllarda mevcut olmayan bazı hesap ayrımlarına gidildiğinden, yıllar itibariyle karşılaştırmalarda güçlükler ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerde de karşılaşıldığı gibi, çalışmalarda enflasyon etkisinin dikkate alınmaması bazı güçlükler neden olmakla birlikte, mevcut veriler ekonominin tümü ve sektör bazında genel analizlerin yapılmasına ve eğilimlerin belirlenmesine olanak vermektedir.

Firma Ölçeği

Toplam firmalar içinde küçük ölçekli firmaların oranı yüzde 50'ye yaklaşmaktadır. Büyük ölçekli firmalar toplam 7445 firma içinde sadece yüzde 8'lik paya sahiptir. Bu da ekonomide sayısal bakımdan küçük ve orta ölçekli firmaların egemen olduğunu gösterir. Ancak çalışan sayısı, net satışlar, aktif toplamı ve özkaynak büyüklüğü bakımından büyük ölçekli firmaların yüzde 50-60 arasında değişen paylara sahip olduğu dikkati çekmektedir.

Sayısal olarak önemli bir hacimde olsalar da küçük ve orta ölçekli firmaların yukarıdaki ekonomik faaliyet göstergeleri bakımından büyük ölçekli firmalara göre etkenlikleri oldukça düşük düzeydedir. Özellikle küçük ölçekli firmaların sayısal ağırlığı ekonomik faaliyet hacminde kendini göstermemektedir. Buna bakarak, Türk ekonomisinde ve veriler içindeki görece önemi dolayısıyla imalat sanayiinde istihdam, satış, aktif büyüklüğü ve özkaynak açısından görece az sayıda büyük firmanın egemen olduğu görülmektedir. Ancak bu göstergeler bağlamında görece daha az önemli olmasına rağmen, firma sayısı açısından büyük bir ağırlık oluşturan küçük firmaların nicel egemenliği sözkonusudur. Bu görünüm oligopolistik bir yapıya işaret etmektedir. Tekrar etmek gerekirse, küçük ve orta ölçekli firmaların sayısal egemenliğine rağmen; kaynak, üretim ve istihdam göstergeleri bakımından az sayıdaki büyük firmanın ağırlığı bu kaniyi güçlendirmektedir. O halde piyasa yoğunlaşma oranları olarak da adlandırılan (çalışan sayısı, net satışlar, aktif toplamı gibi) göstergeler (Dobson ve diğ., 1995) bize piyasaların genel yapısının rekabetten uzak olduğunu işaret etmektedir (Grafik 1).

Bütün firmalar için geçerli olan bu yorum, imalat sanayii firmaları için de geçerlidir. Ancak küçük ölçekli firmaların imalat sanayii toplamı içinde bütün göstergeler bakımından görece önemi TCMB'nin derlediği bütün firmalara ilişkin eğilimlere oranla daha düşük iken, orta ölçekli firmaların imalat sanayiindeki önemi bütün firmalara ilişkin eğilimlere oranla daha büyüktür. Fakat bu farklılık küçük olup genel özelliklerin hem bütün firmalar hem de imalat sanayii firmaları için geçerli olması sonucunu değiştirmemektedir.

Firmaların Özel Sektör ve Kamu Sektörüne Göre Dağılımı

Firma sayısı, çalışan sayısı, net satış hacmi, aktif toplamı ve özkaynak büyüklüğü bakımından 7445 firmanın kamu ve özel kesime göre dağılımı incelendiğinde, yukarıdaki bütün göstergeler bakımından özel sektörün egemen konumda olduğu gözlenmektedir. Özellikle küçük ve orta ölçekli firmalarda özel sektörün payı bütün göstergelerde yüzde 96 ile yüzde 100 arasında değişmektedir. Kamu kesiminin, etkin olduğu büyük ölçekli firmalarda yukarıdaki özellikler bakımından payı ise yüzde 10 ile yüzde 42 arasında değişmektedir. Bu nedenle TCMB verileri ışığında değerlendirilen firmalara ait büyüklüklerde özel sektörün belirleyici bir konumda olduğu söylenebilir.

Burada dikkati çeken bir husus, özel sektör firmalarının egemen konumlarının personel istihdamında diğer göstergelere oranla daha az belirgin olmasıdır. Gerçekten de diğer göstergelere oranla özel kesimin personel istihdam oranı görece düşük kalmaktadır. Buradan yola çıkarak kamu kesiminin ekonomik rasyonaliteye uygun düşmeyecek derecede fazla personel istihdam ettiği sonucuna varılabilir. Elbette burada, özel sektörün rasyonel düzeyde personel istihdam ettiği varsayılmaktadır (Tablo2).

Tablo 2. Ekonomik Göstergeler Bakımından Özel Sektör Firmalarının Egemen Konumu (%)

1998	Firma sayısı	Çalışan sayısı	Net satış	Aktif toplamı	Öz kaynak
Küçük ölçekli firmalar	99.6	97.7	99.4	99.5	101.2*
Orta ölçekli firmalar	97.6	91.3	97.0	96.4	98.0
Büyük ölçekli firmalar	95.5	57.8	90.6	72.0	62.4
7445 Firma Bazında genel oran	98.9	46.8	92.0	82.0	75.0

*:Kamu firmalarının özkaynakları negatif olduğu için, özel sektör özkaynaklarının toplama oranı yüzde 100'ü geçmektedir.

Firmaların İmalat Alt Sektörlerine Göre Dağılımı

İmalat sanayii firmalarının 7445 firma toplamı içindeki payı yüzde 47'dir. Bilançoları analiz edilen firmaların sayısal bakımdan ağırlıklı kısmı, Türkiye'nin geleneksel olarak dış ticarete karşılaştırmalı üstünlüklere sahip olduğu alanlarda faaliyet göstermektedir. Tekstil sektöründeki firmaların sayısal oranı yüzde 24 ile imalat sanayiindeki firmalar içinde ilk sırada gelmektedir. Dolayısıyla, TCMB'ye tamamen gönüllü olarak veri sağlandığından bu oranın tamamen tesadüfi olduğunu ve bu nedenle de bir bakıma Türk imalat sanayiindeki genel görünümü yansıttığını söylemek mümkündür (Tablo 3).

Tablo 3. Alt Sektörler İtibariyle İmalat Sanayii Firmalarının Sayısal Dağılımı (%)

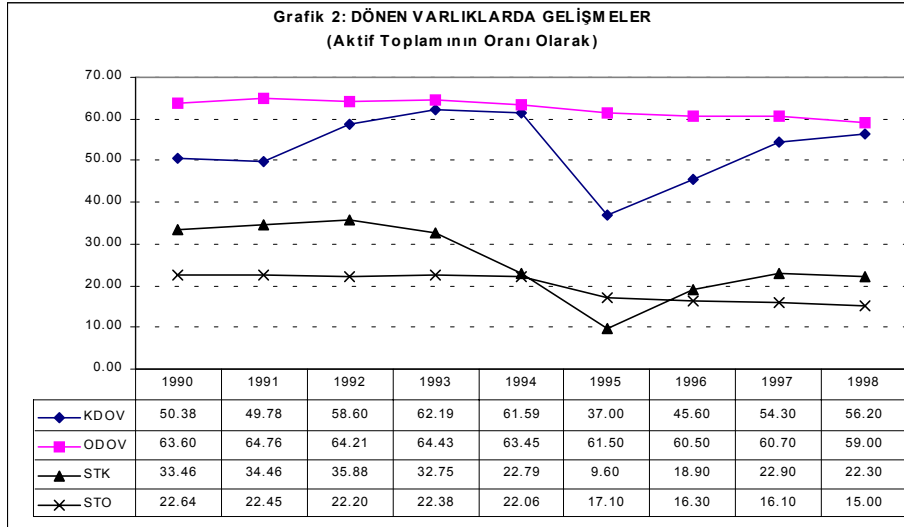
Tekstil ve tekstil ürünleri sanayii	23.9
Gıda, Meşrubat ve tütün ürünleri sanayii	17.6
Metal ana sanayii ve işlenmiş metal ürünleri üretimi	9.1
Kimya sanayii	7.5
Makine ve teçhizat (Başka yerde sınıflandırılmamış)	6.9
Diğer metal dışı madenler sanayii	6.6
Elektrikli ve optik aletler sanayii	4.6
Ulaşım araçları sanayii	5.1
Kauçuk ve plastik ürünleri sanayii	5.3
Kağıt hamuru, kağıt, kağıt ürünleri ile yayım ve basım sanayii	3.6
Ağaç ve ağaç ürünleri sanayii	3.0
Deri ve deri ürünleri sanayii	2.4
Başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalat sanayii	2.6
Kok kömürü, rafine petrol ürünleri ve nükleer yakıt üretim sanayii	0.1
Kamu firmaları	1.6
İmalat sanayii toplamı (3408 firma)	100.0

Dönen Varlıklar

TCMB tarafından derlenen verilere 1990-1998 aralığı için göz atıldığında, özel kesim ve kamu kesimi bakımından farklı bir gelişim trendi izlenmektedir. Aktif toplamına oranla dönen varlıkların payı özel kesimde dönem boyunca sürekli ancak küçük çaplı düşüşler yaşarken, kamu kuruluşlarında dönen varlıkların payında dalgalanmalar görülmektedir.

Özel kesim firmalarında dönen ve duran varlıkların oransal büyüklükleri görece bir kararlılık gösterirken, kamu firmalarında duran varlıkların payındaki dalgalanmanın başlıca nedeni, özelleştirme kapsamındaki kamu kuruluşlarının komple yeni yatırım, tevsi ve modernizasyon yatırımlarının sınırlandırılması, mevcut tesislerin ayrıştırılarak satılması gibi faktörlerle açıklanabilir. (Grafik 2, 3).

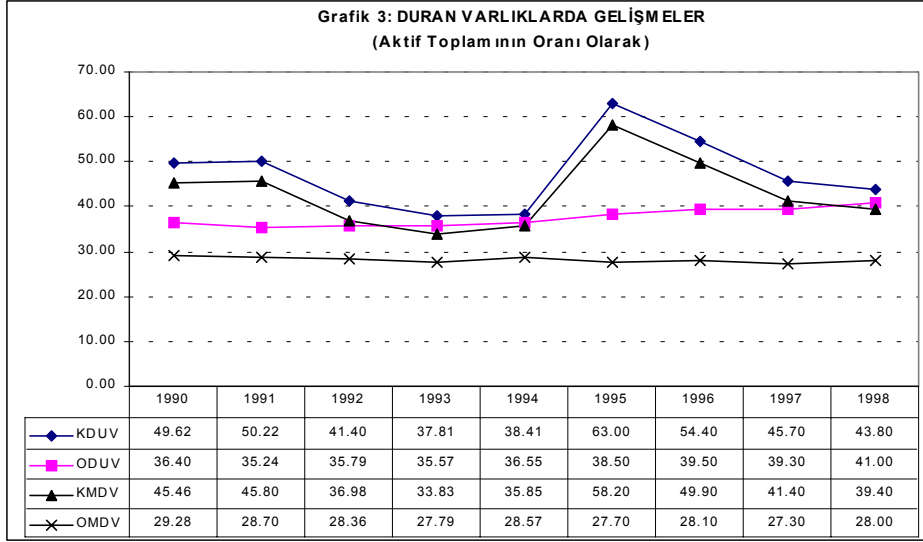
1980'li yıllarda başlanan 1990'lı yıllarda hızlanan kamu kesiminin üretken özelliğinin tasfiyesi girişimleri sonucu, kamu firmalarının ezici çoğunluğunda yeni yatırımların yapılması bir yana, ikame yatırımları dahi yapılmamıştır. 1980'li yılların başında kamu yatırımlarının yurtiçi toplam yatırımlardaki payı yüzde 53 iken, bu oran 1990'da yüzde 45'e 1998'de ise yüzde 27'ye gerilemiştir.

Toplam yatırımlar içinde kamu yatırımlarında meydana gelen bu dramatik düşüşün en belirgin olduğu alan kuşkusuz kamu imalat sanayii yatırımlarıdır. Kamu yatırımlarında imalat sanayii yatırımlarının payı 1980'de yüzde 26.3, 1990'da yüzde 4.5 ve 1998'de yüzde 3.5 olarak gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi kamu alt kesimleri içinde imalat sanayii yatırımları ağırlıklı olarak kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) tarafından gerçekleştirilmektedir.

KİT'lerin kamu yatırımları içindeki payı 1980'li yılların başından itibaren sürekli düşüş kaydetmiştir. Bunun anlamı, toplam kamu yatırımları içinde üretken alanlara yönelik yatırımların payının azalmasıdır. Kamu ekonomisinde yatırımların nitelik ve büyüklük olarak belirli bir yönde kararlı politikalarla ilerlemesi kamu şirketleri bazındaki bulgularla da orantılı gözükmektedir (Toprak 1996, 1999a, 1999b).

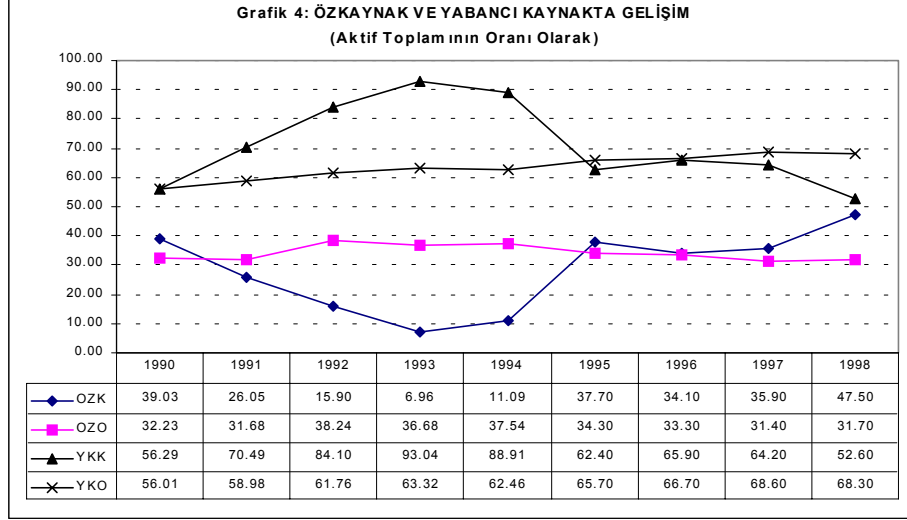
Stoklar

Stokların aktif toplamına oranına bakıldığında, özel kesime ait oranın 1990-94 aralığında aynı düzeyde seyrettiği, 1995-98 aralığında ise ılımlı bir düşüş trendine girdiği görülmektedir. Kamu kuruluşlarında ise sözkonusu oran ilk üç yıl aynı düzeyde kalırken, 1993-95 aralığındaki üç yılda düşüş kaydetmiştir. 1996-98 aralığında ise, yüzde 22 dolayındaki özel sektör oranında seyretmiştir.

Özel sektörde, stoklar / aktif oranı incelenen dönemde ortalama yüzde 22 dolayında iken, kamu kesiminde 1990-93 aralığında yüzde 33-35'lerde seyretmektedir. Buradan, kamu kesiminin özel kesime oranla oldukça yüksek stoklarla çalıştığı sonucu çıkarılabilir. Ancak, 1994 yılından itibaren görülen stoklar / aktif oranındaki azalmayı, kamu şirketlerinin stok politikalarında bir iyileşme ve etkinlik artışı olarak yorumlamak güç görünmektedir. Görünen odur ki, kamu şirketlerinde 1993 ve 1994 yıllarında ekonominin karşılaştığı krizlerin, yol açtığı üretim düşüşü ve bundan kaynaklanan stokların erimesi, yukarıdaki oranın özel sektöre ait orana yaklaşmasına yol açmıştır (Grafik 2).

Kamu şirketlerinin yeni yatırımlar gerçekleştirmemesi, bunun yanısıra yenileme yatırımlarına da gitmemelerinin bu firmaların üretim düzeyleri üzerinde kuşkusuz olumsuz yönde belirleyici bir rolü vardır. Azalan gelirlerine paralel olacak

şekilde giderlerinde bir azalma olmaması nedeniyle, kamu firmaları önemli finansman sorunlarıyla karşılaşmakta ve bu ihtiyaçları için ağırlıklı olarak yabancı kaynaklara

yönelmektedirler. Özel kesim firmalarında ise benzer bir eğilim gözlenmemektedir.

Özkaynaklar

Özkaynakların aktif toplamına oranı, 1990-98 aralığında kamu ve özel kesim firmaları bakımından farklı eğilimlere sahiptir. Özkaynak bakımından güçlenme olumlu bir gelişme olarak alındığında, gerek özel kesim gerekse kamu kesimi firmalarının bu bağlamda özkaynak bakımından giderek zayıflayan, dolayısıyla yabancı kaynaklara bağımlılığı artan hale geldiği izlenmektedir. (Grafik 4).

Kamu firmalarında aktif toplamının oranı olarak yabancı kaynak ve özkaynakların gelişimleri arasında negatif korelasyon oldukça güçlüdür (-0.99). Dolayısıyla, kamu kesimi firmalarının yabancı ve özkaynakları alternatif olarak kullandıkları söylenebilir. Oysa özel kesim firmaları açısından sözkonusu ilişkinin çok güçlü olmadığı söylenebilir. Nitekim, aktif toplamının oranı olarak yabancı kaynak ve özkaynaklar arasında negatif bir korelasyon mevcut olmakla birlikte, ilişkinin miktarı yüksek değildir (-0.15).

1990-94 aralığında kamu kesimi firmaları özkaynaklardan ziyade yabancı kaynak kullanımını artırmış; özkaynakların aktif toplamına oranı sürekli gerileme kaydetmiş, buna karşılık yabancı kaynakların aktif toplamına oranı artış kaydetmiştir. Ancak, 1995-98 aralığında gerek özkaynakların gerekse yabancı kaynakların aktif toplamına oranında kararlı ve istikrarlı bir eğilimden söz etmek mümkündür. Özel kesim firmalarında, gerek özkaynakların gerekse yabancı kaynakların aktif toplamına oranında istikrarlı bir eğilim sözkonusudur. Ancak yabancı kaynakların aktif toplamına oranında

küçük çaplı ve sürekli bir artış eğiliminden söz etmek mümkündür. Özkaynakların aktif toplamına oranının gelişimi için buna paralel bir yargıda bulunmak güç gözükmemektedir. Özkaynakların aktif toplamına oranı, özel kesim firmaları bağlamında yüzde 32 ile 38 arasında seyretmektedir.

Toplam kaynaklar, yabancı kaynaklar ve özkaynaklar olarak iki kategoride düşünüldüğünde, özel kesim bakımından özkaynakların toplam kaynaklar içindeki payının 1990-94 döneminde tedrici bir yükselme göstererek olumlu yönde değiştiği; ancak 1995 yılından itibaren tekrar dönem başındaki düzeyine gerilediği görülmektedir. Kamu firmaları bağlamında, özkaynakların toplam kaynaklara oranı 1990-98 döneminde ortalama yüzde 28, standart sapma da 14 iken, bu oranlar özel kesim firmaları için sırasıyla yüzde 34 ve 2.7 olarak gerçekleşmiştir. Gerek kamu kesimi gerekse özel kesim firmaları için özkaynak yapısının giderek zayıfladığı, yabancı kaynak bağımlılığının arttığı, ancak bu eğilimin kamu firmalarında çok daha güçlü olduğu söylenebilir.

Nitekim, yabancı kaynaklara giderek daha büyük oranlarda başvurulması, faiz giderinin büyük boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Esasen, faiz giderinin yükselmesinin arkasında başlıca iki neden olabilir. Birincisi, hisse senedi yoluyla finansman yerine, borçlanma araçları yoluyla finansman tekniğinin tercih edilmesidir. Faiz giderinin yükselmesine yol açabilecek ikinci neden ise, ekonomide finansal serbestleşme olgusunun sonucu olabilir. Serbestleşen ve dolayısıyla yükselen faiz oranları bütün ekonomide yabancı kaynakların maliyetinde önemli artışlara yol açmaktadır. İmalat sanayii firmaları bağlamında ele alındığında, kamu kuruluşları ve özel firmaların birbirine paralel olarak faiz giderlerinin arttığı izlenmektedir. Ancak kamu kuruluşlarına ait faiz giderlerinin yükselişi kayda değer büyüklüktedir (Grafik 4).

Borçlanma Eğilimi

Yabancı kaynakların aktif toplamına oranı 1990-94 döneminde kamu ve özel kesim firmaları için benzer eğilimlere sahiptir. Ancak eğilimin şiddeti özel kesimde oldukça ılımlıyken, kamu firmalarında aşırı bir büyüklükte olmuştur. Sözkonusu oran, gerek kamu kuruluşları gerekse özel kesim firmaları için 1990 yılında yüzde 50 dolayında iken, kamu kuruluşlarında sürekli yükselerek yüzde 100'e yaklaşmakta; özel kesimde ise yüzde 60-65 dolayında seyretmektedir.

Yabancı kaynaklara başvuru kamu kesimi firmaları için 1995 yılından itibaren aktif toplamının oranı olarak yaklaşık 30 puanlık bir düşüş kaydederek istikrarlı bir trende sahip olmuşken, özel kesim firmalarının yabancı kaynaklara başvurma eğilimi küçük artışlarla sürekli yükselme eğilimini incelenen dönem boyunca korumuştur.

Bir yandan stokların ve daha genel olarak dönen varlıkların toplam aktiflere oranla gerilemesi, diğer yandan yine toplam aktiflerin oranı olarak maddi duran varlıklardaki düşüş trendi, kamu şirketlerinin özkaynak yapılarının zayıflaması sonucunun ortaya çıkmasında etkili olmuş, yabancı kaynakların toplam aktif

büyüklüğüne oranla yüksek düzeyde seyretmesi ise sözkonusu kuruluşların finansman gideri bakımından büyük maliyetlere katlanmalarına neden olmuştur (Grafik 5).

Borçlanma Gideri

Faiz giderinin net satışlara oranı 1990'da gerek özel kesim firmaları gerekse kamu kesimi firmalarında yüzde 6-7 dolayındayken, 1993 yılına kadar sözkonusu oran özel kesim firmalarında yaklaşık olarak aynı düzeylerde seyretmiş, 1994 yılında ise yüzde 10 dolayına yükselmiştir. Kamu kuruluşları için ise, faiz gideri / net satış oranı sürekli artış kaydetmiş ve 1994 yılında yüzde 20'ye yaklaşmıştır.

Üretim düşüşünden kaynaklanan satışlar ve stoklardaki gerilemeler de kuşkusuz faiz giderinin görece yükselmesinde etkili olmaktadır. 1994 krizinin etkisiyle, 1994 yılında önceki yıllara göre önemli ölçüde yükselen faiz gideri, hem özel kesim hem de kamu kesimi firmaları için 1995 yılından itibaren gerileme kaydetmiş ve istikrarlı bir seyir izlemeye başlamıştır. Özellikle 1996-98 aralığında her iki kesim firmaları için de istikrarlı bir faiz gideri trendinden sözedilebilir. Ancak kamu faiz giderlerinin net satışlara oranı özel kesime oranla 2-3 puan daha yüksektir. (Grafik 5).

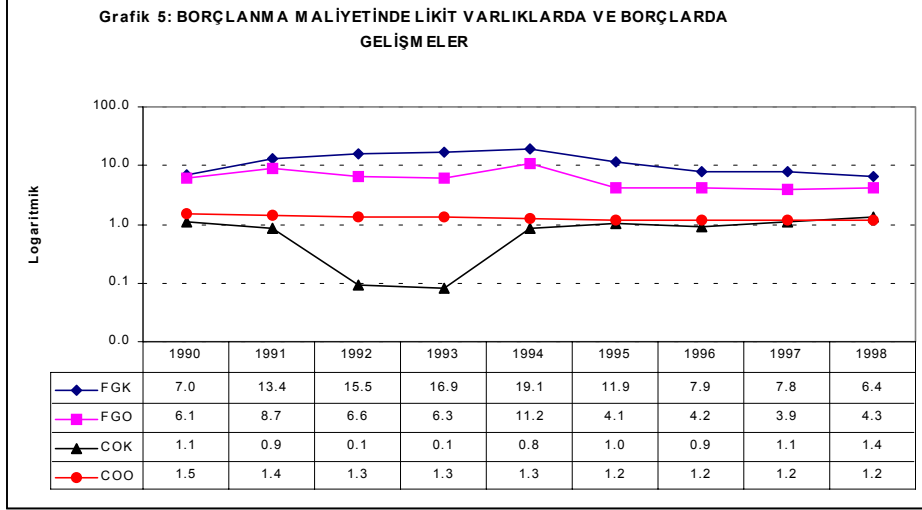
Likidite Yeteneği

Dönen varlıkların kısa vadeli yabancı kaynaklara oranını ifade eden cari oran gerek kamu sektöründe, gerekse özel sektörde dönem boyunca 2 puanın altında gerçekleşmektedir. Özel sektörde 1.3 ortalamaya sahip olan cari oran, kamu sektörü firmalarında 0.8 düzeyindedir. Cari oranın dönem ortalamasına ait standart sapma özel sektörde görece daha düşükken, kamu firmalarında oldukça yüksek düzeydedir.

Cari oran bakımından özel kesime oranla kamu kesimi firmaları oldukça olumsuz bir noktadadır. Kamu kesimi firmalarının daha olumsuz bir noktada bulunmaları, özel sektör firmalarına ait oranlarla karşılaştırıldığında, hem dönen varlıkların toplam varlıklar içinde daha düşük bir orana sahip olması, hem de toplam yabancı kaynaklar içinde kısa vadeli yabancı kaynakların daha yüksek bir orana sahip olması nedeniyledir. (Grafik 5).

Faaliyet Karı

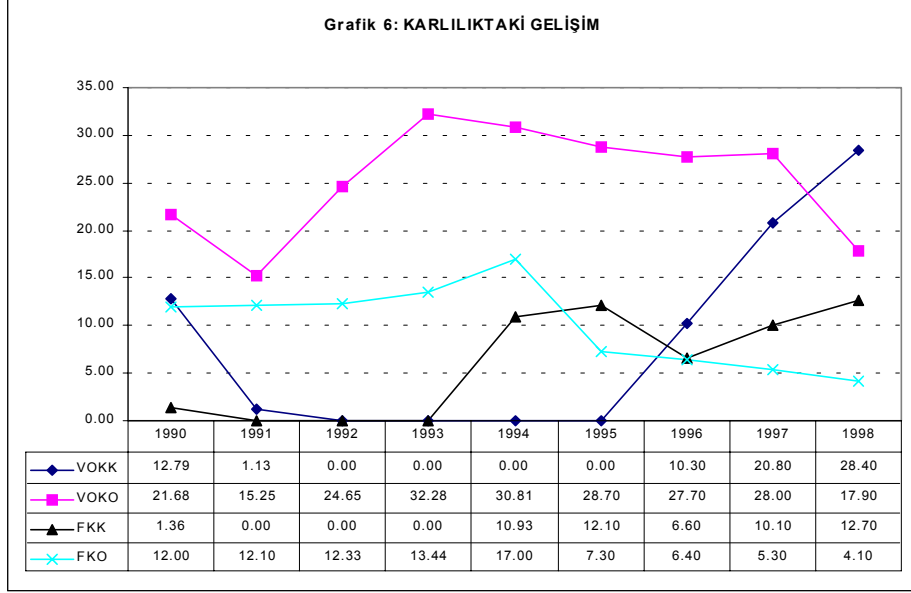
Net satışların oranı olarak faaliyet karı kamu kesimi firmaları bakımından 1990-93 aralığında sıfır düzeyindedir. Ancak 1994 yılından itibaren kamu kesimi firmalarının faaliyet karları yükselmeye başlamıştır. Özel kesim firmaları 1990-94 döneminde sürekli yükselen faaliyet karı / net satış oranına sahiptir. Ancak 1995 yılından itibaren bu oran düşüş eğilimine girmiştir (Grafik 6).

Son yıllarda özel sektör firmalarının toplam gelirleri içinde faaliyet dışı gelirlerin payı önemli ölçüde yükselmektedir. 1998 yılı İstanbul Sanayi Odası verilerine göre, en büyük ilk 1000 firmanın toplam gelirleri içinde faaliyet dışı gelirlerin oranı yüzde 53 iken, ikinci sırada gelen 500 büyük firmanın toplam gelirleri içinde faaliyet dışı gelirlerin oranı yüzde 70 civarındadır. Dolayısıyla, son yıllarda özel sektör firmalarının faaliyet karlarındaki görece düşüşün dikkatli yorumlanması gerekmektedir.

Özkaynakların oranı olarak vergi öncesi karın gelişimi, özel kesim firmaları bakımından faaliyet karının net satışlara oranının gelişimiyle paralellik göstermektedir. 1994 yılından itibaren, vergi öncesi karın özkaynaklara oranında sürekli ufak çaplı düşüşler yaşanmaktadır. Bir yandan 1994 yılından itibaren finansal piyasalarda artan istikrarsızlıktan kaynaklanan kredi maliyetlerindeki yükselme, diğer yandan ulusal ve uluslararası krizler bu düşüşte belirleyici olmuştur denebilir.

Kamu kesimi firmaları faaliyet karlarının özkaynaklarına oranı, 1996-98 aralığında yükseliş kaydetmiştir. Kamu kesimi fiyatlandırma politikasının mantığındaki farklılık nedeniyle, bu yükseliş eğiliminin rekabet gücündeki artıştan mı yoksa idari kararlarla mı ortaya çıktığını kestirmek ilk etapta güç gözükmektedir.

Sonuç

TCMB tarafından yayımlanan imalat sektörüne ilişkin verilere dayanan çözümlenmelerle aşağıdaki sonuçlara varmak mümkündür:

- Merkez Bankası'nın yayımladığı veriler bağlamında, büyük ölçekli firmalar sayısal olarak toplamın yaklaşık yüzde 8'ini oluştururken, istihdamın yüzde 46'sını, net satışların yüzde 84'ünü, aktiflerin yüzde 60'ını ve özkaynakların da yüzde 64'ünü oluşturmaktadır. Orta ölçekli firmalarda bütün bu sayılan göstergeler birbirine yakın oranlardadır. Küçük ölçekli firmalarda ise firma sayısı ile bu firmaların istihdam, net satış, aktif büyüklüğü ve özkaynak büyüklüğü arasında büyük bir orantısızlık vardır. Bu göstergeler, ekonomide oligopolistik bir eğilimin varlığına işaret etmektedir. Merkez Bankası'nın derlediği bütün firma verileri bakımından geçerli olan bu özellik, imalat sanayii firmaları için de geçerlidir. İmalat sanayii firmalarının bütün firmalar içindeki sayısal payı yüzde 50'ye yaklaşmaktadır. Dolayısıyla bütün firmalar için geçerli olan eğilimde imalat sanayii firmalarının belirleyiciliği sözkonusudur.
- Özel sektör firmaları, bütün göstergeler bakımından egemen konumdadır. Bu egemen konum imalat sanayii firmaları bakımından da geçerlidir. Ancak istihdam kapasitesi bakımından, diğer göstergelerdeki gibi bir ağırlık gözlenmemektedir. Bu da, özel sektörün payında bu gösterge bakımından düşük bir orandan ziyade, kamu kesimi firmalarının diğer göstergeleriyle orantılı olmayan ölçüde yüksek bir personel istihdamına sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

- Aktiflerin oranı olarak dönen varlıklarda yıllar itibariyle bir düşüş trendi gözlenmektedir. Ancak kamu kesimi firmalarında bu düşüş eğiliminde dalgalanmalar göze çarpmaktadır. Dolayısıyla özel kesim firmalarında daha belirgin olmak üzere, hem kamu hem de özel kesim için duran varlıkların toplam varlıklar içindeki payında bir artış eğilimi sözkonusudur.
- Özkaynakların aktif toplamına oranı 1990-94 aralığında özel sektör için ılımlı bir artış, kamu kesimi için ise düşüş eğilimi göstermiştir. 1995-98 aralığında ise bir yandan özel sektör firmalarının özkaynak/aktif oranı ılımlı bir gerileme trendine girmiş, diğer yandan kamu sektörü firmaları için bu oranda artış eğilimi sözkonusu olmuştur. Yabancı kaynakların aktif toplamına oranı özel sektör için bütün dönem boyunca artış eğilimini korumuştur. Kamu sektörü firmaları için ise iki farklı eğilim dikkat çekmektedir. 1990-94 aralığında yabancı kaynakların aktif toplamına oranı sürekli artış kaydetmiş iken, 1995 yılından sonra yabancı kaynak/aktif toplamı oranında önemli bir düşüş ortaya çıkmıştır. Dönem bir bütün olarak dikkate alındığında, hem özel kesim hem de kamu kesimi firmaları için yabancı kaynaklara başvurma eğiliminin giderek arttığı söylenebilir.
- Net satışların oranı olarak gerek kamu gerekse özel kesim firmalarında 1990-94 aralığında faiz giderlerinde bir artış eğilimi gözlemlenirken, 1995 yılından itibaren her iki kesim için de bir düşüş eğilimi sözkonusudur. Dönen varlıkların kısa vadeli yabancı kaynaklara oranı bakımından özel sektör firmaları dönem boyunca ılımlı bir düşüş trendine sahiptir. Kamu sektörü firmaları ise 1992 ve 1993 yılları hariç kararlı bir eğilime sahiptir. Cari oran her iki kesim firmaları için de yetersiz bir düzeydedir. Dönem ortalaması özel sektör firmaları için 1.3, kamu sektörü firmaları için ise 0.8'dir.
- Kamu borçlanmasının yüksek faizlerle yapılması, ekonomide ulusal ve uluslararası etkileri olan krizlerin sıklıkla yaşanması gibi faktörlerin önemli katkıları sonucu, firmalar kesiminde faaliyet dışı gelirlerin toplam firma gelirleri içindeki payında önemli bir artış sözkonusu olmuştur. Özel kesim firmaları için, faaliyetten kaynaklanan karların net satışlara oranı 1990-94 aralığında ılımlı bir artış trendi ile kararlılığını korurken, 1995 yılından itibaren düşüşler yaşamaya başlamıştır. Kamu kesimi firmaları 1990-93 aralığında faaliyetlerinden kar sağlamazken, 1994 yılından itibaren faaliyetten kaynaklanan karların net satışlara oranı yükselerek özel sektöre ait oranları aşmaya başlamıştır. Burada kamu fiyatlandırma politikasındaki tercih değişikliğinin etken olduğu söylenebilir.
- Vergi öncesi karın özkaynaklara oranı özel kesim firmaları için 1990-93 aralığında yükselme kaydetmiş, ancak 1994 yılından itibaren ılımlı bir düşüş trendine girmiştir. Aynı oran kamu firmalarında paralel bir eğilim göstermektedir. Dolayısıyla, faaliyet karının gelişimindeki eğilim doğal olarak vergi öncesi karların gelişiminde de gözlenmektedir.

Tablo 4: Kısaltmalar

KDOV	Kamu Dönen Varlıkları	OZK	Kamu Özkaynakları
ODOV	Özel Dönen Varlıkları	OZO	Özel Özkaynakları
STK	Kamu Kuruluşları Stokları		
STO	Özel Firma Stokları	FGK	Kamu Faiz Gideri / Net Satış
		FGO	Özel Kesim Faiz Gideri / Net Satış
KDUV	Kamu Duran Varlıkları	COK	Kamu Cari Oranı
ODUV	Özel Duran Varlıkları	COO	Özel Cari Oranı
KMDV	Kamu Maddi Duran Varlıkları		
OMDV	Özel Maddi Duran Varlıkları	VOKK	Kamu Kesimi Vergi Öncesi Kar/Özkaynaklar
		VOKO	Özel Kesim Vergi Öncesi Kar/Özkaynaklar
OZK	Kamu Özkaynakları	FKK	Kamu Faaliyet Karı / Net Satış
OZO	Özel Özkaynakları	FKO	Özel Kesim Faaliyet Karı / Net Satış
YKK	Kamu Yabancı Kaynakları		
YKO	Özel Yabancı Kaynakları		

Veri Kaynakları

- DİE, **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar**, periyodik
DİE, **Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma**, periyodik
DİE, **Yıllık İmalat Sanayii İstatistikleri**, periyodik
DOBSON, S.-MADDALA, G.S.-MILLER, E., (1995), **Microeconomics**, McGrawHill.
DPT, **Kamu Yatırımları Raporu**, periyodik
DPT, **Temel Ekonomik Göstergeler**, periyodik
HM, **Türk Mali Sisteminin Temel Göstergeleri**, periyodik
HM, **Bankalar Yeminli Murakıpları Raporu: Türk Bankacılık Sistemi - 1998**, periyodik
HM, **Hazine Aylık Göstergeleri**, periyodik
Sanayi ve Ticaret Bak., **Turkey Economic and Industrial Report**, (1996), Ministry of Industry and Trade, Ankara.
TCMB, **Sektör Bilançoları**, periyodik
TOPRAK, M.,(1996), **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara.
TOPRAK, M.,(1999a), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi**, Kara Harp Okulu Yay., 216+XII
TOPRAK, M.,(1999b), **Türkiye Ekonomisinde Reel ve Finansal Etkileşim**, Kara Harp Okulu Yay., 128+XI

Abstract

This study aims at analysing the structures of Turkish firms operating in all sectors of the economy. Our main findings are as follows: Several indicators show that private firms overwhelm the public firms in the manufacturing industry. A few giant firms have a prominent effect in the Turkish economy. This indicates that the market structures in most of the sectors in the Turkish economy are far from competition and they are mostly oligopolistic. The share of external resources in meeting the financing requirements of the firms has increased and therefore interest payments have become an important factor among the costs of the firms.